

1 СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

1.1 Сучасні проблеми освіти та наукової діяльності

*За рубежом высшее образование – это
высшее образование, его имеют немногие.
И платят им потом соответственно.
Для кого реформируют образование в Украине?
«Панорама», № 23, 13–19 июня 2005*

Будь-який збройний конфлікт врешті решт закінчується одним з двох результатів: *перемогою* однієї із сторін, *двосторонніми домовленостями*, коли результати не задовольняють жодну сторону, але розум й реальних розрахунків перемагає амбіції, емоції тощо. Сторони розуміють, що продовження бойових дій тільки погіршить ситуації й змушені чимсь поступитися заради благополуччя свого народу. Є ще й третій шлях – *приморозок конфлікту*, який, як показує досвід, проблеми не вирішує й час від часу розгорається з новою силою. Це і Нагірно-карабахський конфлікт, і придністровський, і конфлікт між ізраїльтянами та палестинцями, і кіпрський між турецькою та грецькою сторонами, і конфлікт курдів, які століттями борються з трьома сусідніми країнами (Курдистан до нинішнього часу розділено між Іраном, Іраком і Туреччиною) за створення своєї незалежної держави. Останні десятиріччя підтвердили тенденцію, що якщо народ того чи іншого регіону не підтримує політику держави, до якої він входить, остаточно вирішити конфлікт не вдається. А як жити людям, коли більша частина їх життя проходить у воєнному стані країни? Вже 35 років триває конфлікт між Нагірним Карабахом й Азербайджаном, а отже підліткам кінця 80-х років минулого століття зараз під 50 років, все-таки вдалося домовитися у Придністров'ї, але тяжіння Молдови до Румунії, за якої

придністровцям різних національностей (українцям, росіянам, гагаузам та ін.), як вони вважають, буде набагато гірше, не дає змоги їм спокійно дивитися в майбутнє, а восьмирічні діти Донецької та Луганської областей взагалі не знають, що таке мирне життя.

Жити якимось потрібно, тому освітня та просвітницька діяльність здебільшого продовжує функціонувати по обидві боки територій будь-якого конфлікту.

Під час збройного конфлікту найбільше страждають економіка країни, особливо промисловість та освіта підростаючого покоління, рівень якої не може в таких умовах не погіршитися. Саме на них дії держави мають спрямовуватися в першу чергу. І якщо за заняттями дітей-школярів здебільшого наглядають батьки, то студенти закладів вищої освіти (ЗВО), як правило, надані самим собі. Проконтролювати їх, особливо якщо вони живуть поза межами місця розташування ЗВО, практично неможливо, консультації викладача одержати важко, багато хто змушений працювати, щоб якимось утримувати сім'ю із-за евакуації її частини. Якщо конфлікт триває місяці, то це ще півбіди, а якщо затягується на роки? Погіршується такий стан ще через значний провал не тільки в Україні, а й в Європі славнозвісної Болонської системи вищої освіти.

Ще на початку 2000-х років багато хто розумів, що криється під привабливою ідеєю свободи вибору молоді – європеїзації вищої освіти (Телетов, 2005). Ідея європеїзації вищої освіти була вперше озвучена на фоні внутрішнього об'єднання європейських держав. Ще у 1970-х роках, коли Європейський Союз (ЄС) ще не сформувався, міністри освіти країн Європи ставили питання про те, як вирішити проблему визнання дипломів на всьому європейському просторі. У 1998 році згадані міністри освіти Великої Британії, Німеччини, Франції та Італії підписали декларацію про вищу освіту в університеті в Сорбоні. Сорбонську декларацію було підтверджено через рік в університеті в італійському місті Болонья, й з того часу система вищої освіти в Європі носить ім'я Болонської. Сутність цієї системи – уніфікація освіти.

Для країн з розвинутою економікою Болонська система дозволяла в першу чергу стати пилососом для «висмоктування»

з інших, менше економічно розвинутих країн, кваліфікованих фахівців та талановитої молоді. Болонська система дозволяє людині з дипломом, одержаним в Болгарії чи Румунії, отримати роботу у Великій Британії, Німеччині чи Франції, бо одержаний нею (людиною) диплом визнається на всій території ЄС. Природно, що за такої системи багаті країни одержать для себе кращих випускників, залишаючи не затребуваних ринком інших студентів без роботи, що вело й веде до поступової економічної й наукової деградації країн-донорів. Якщо придивитися, що відбувається з успіхами в наукових дослідженнях більшості країн східної Європи, країн Балканського півострова, Норвегії, Португалії та науковими відкриттями вчених Греції або Іспанії, чи, наприклад, з інноваціями, створеними молодими фахівцями цілком, як нам подають, успішних Польщі чи країн Балтії, то побачимо, нічого цього немає. Практично вся талановита молодь покинула свої країни й працює на економіку провідних країн ЄС. Зрозуміло, що для тих чи інших конкретних осіб це добре. Але чи добре для країни в цілому, яка в такій ситуації нарікає свою освітню систему до деградації? В решті решт це призведе до того, що заклади вищої освіти припинять продукувати якісно підготовлених фахівців, а вища школа країни просто розвалиться, перетворившись у непотрібний рудимент минулого. Наведемо приклад, що відбувся в 2021 році.

Об'єднання ЗВО в Україні стало чи не ідею-фікс, починаючи з 2004 року (Мельник, 2006). У минулому році незважаючи на протести викладацьких складів поєднали кілька ЗВО у Харкові, починаючи із сільськогосподарського університету та закінчуючи університетом громадського харчування. Тобто, якщо вже в Харкові вийшло, то інші міста й не протестуватимуть. А тепер ще Харків чи не найбільше серед міст-мільйонників постраждав під час збройного конфлікту. Так яким чином місто відновить першість в науковій чи освітній діяльності, існуючу ще 35–40 років тому? Певно, доречніше було б провести об'єднання безпосередньо в столиці України, а потім подивитися, чи доцільно це робити в тих чи інших регіонах.

Майже два десятиріччя ми спостерігаємо за функціонуванням Болонської системи в нашій країні.

Проаналізуємо, що позитивного вона дала Україні окрім гіпотетичних можливостей нашої молоді працювати в країнах ЄС? Практично нічого.

1. Бальна (кредитна) система освіти, коли для одержання кваліфікації необхідно набрати необхідну кількість балів, в тому числі за непрофільними предметами, призвела до того, що студенти йдуть шляхом найменшого супротиву, набираючи бали там, де це простіше, й на виході країна одержує людину з вищою освітою де-юре, а де-факто з необхідної кількості не навичок професії, а навичок пошуку лазівок. Найкращі від'їздять до США чи Великої Британії, кращі – до Німеччини чи Франції, хороші – до Польщі чи країн Балтії (до того ж більшість з них вчиться на бюджетних місцях, а так звані «платники» чи «контрактники» особливо не переймаються сумнівною навчання: стипендію все одно не платять, навіть при відмінних оцінках, а «трійки» все одно поставлять – не в інтересах конкретного ЗВО втрачати гроші, а значить і викладацькі ставки). Хто залишається в Україні – здогадатися неважко. Для них західний ринок праці закрито. Наведемо типовий приклад з тієї чи іншої ІТ-фірми.

Магістр чи бакалавр за найбільш розповсюдженою з інноваційних в Україні ІТ-спеціальністю, а то й працюючий за фахом студент вже нерідко одержує в Україні близько однієї тисячі доларів на місяць, але в Польщі за таку саму роботу платять 2 тис., які в Німеччині, Франції, Великій Британії чи США перетворюються на 4–5 тисяч. Отже трансфер фахівців цілком зрозумілий.

2. Ринок реальної економіки в самій Україні існують лише для обмеженої кількості професій. Наприклад, країна, що славилася своїми інженерними кадрами, тепер не знає, що робити з випускниками інженерних професій. Нових місць для роботи практично немає, а якщо навіть такі трапляються, то, поперше, відсоток інноваційності там мізерний внаслідок відсутності необхідної кількості замовлень, застарілого обладнання, ліквідації інституту наставництва тощо. Випускники йдуть працювати за іншою, менш престижною професією, тому вища освіта поступово втрачає початковий зміст.

3. У цілому не виправдав себе і двоступеневий рівень освіти бакалавр-магістр. Замовлень на бакалаврів практично немає. У державних установах, органах місцевого самоуправління, освіті, медицині та інших сферах хочуть мати тільки магістрів, але бюджетних місць у магістратурах незрівнянно менше, ніж у бакалавратурі. Тому навчання в магістратурі здебільшого перетворюється у формальність, коли магістрант вже десь працює, із свого заробітку сплачує за навчання, а викладачі ЗВО, що все більше і більше живуть за рахунок платних студентів, згодні ставити йому позитивні оцінки, щоб не втратити роботу.

4. Орієнтація лише на західний досвід, нехтування багатодесятирічним досвідом української вищої школи, недолуга контрактна система, різноманітні додатково створені перевіряючі структури, гонитва за іноземними публікаціями, значною мірою упереджена оцінка викладачів студентами нервує вчених-викладачів, схиляє їх до дрібнотем'я, змушує будь-що сподобатися студентам тощо (Телетов, 2021, с. 120).

5. Останньою недолугістю є нівелювання дипломів з відзнакою, що ще більше зменшує мотивування студентів до знань. До цього часу характеристика «закінчив вуз, вищий навчальний заклад (ВНЗ), ЗВО з червоним дипломом», як до речі і «закінчив школу з золотою (срібною) медаллю», супроводжувала людину все життя: при найманні на роботу фахівця для ТОП-менеджменту колір диплому був певною маркою. Конкретними оцінками з профільних дисциплін, як правило, мало хто цікавився. Так що, випускник-відмінник навчання вже нічого не вартий? Чи може, справа у підготовці сучасних ТОП-менеджерів?

Спадає на думку такий приклад. *Доктор технічних наук, професор попросив мене звести його з ТОП-менеджером досить крупного науково-виробничого конгломерату для впровадження у виробництво дуже цікавої науково-практичної ідеї. ТОП-менеджер був досвідченим, знав і, як мені здавалося, мав би оцінити пропозицію й відразу або через деякий час сказати приблизно таке: «Добре, беремося, я вже дав розпорядження такому-то менеджеру, він з вами зв'яжеться» або «перепрошую, на жаль нам це не підходить». Саме так би*

поступив ТОП-менеджер із економічно розвинутої країни. Але було запропоновано приблизно таке: «Як би знайти когось третього, щоб він усе організував, а ми з Вами одержали певні відсотки». І таких переважна більшість (з етичних міркувань я не називаю учасників тієї бесіди).

У нещодавно виданій Україно-ізраїльським інститутом стратегічних досліджень ім. Г. Меір книзі доктора технічних наук професора В. Самсонкіна (фахівця з управління складними системами, до яких належить і держава, що, працюючи в кількох ВНЗ й пройшовши 30-річний шлях від аспіранта до проректора добре знайомий з системою вищої освіти України, а також 15 років працював у реальному секторі економіки) та доктора психології А. Фельдмана (фахівця з політології та соціальної реабілітації, Члена Союзу художників України та Ізраїля, письменника, журналіста) зазначається, що *головною причиною можливої неефективної діяльності організації є ТОП-менеджмент – група керівників організації вищого рівня ієрархії, яка щоденно несе відповідальність за ефективне управління цією організацією* (Самсонкин, 2022, с. 11). Тобто, основна проблема – проблема персоналу чи «людський фактор», бо *просте інвестування в підприємство чи галузь для оновлення основних фондів, придбання сучасних технологій, пом'якшення податкового режиму не призведе до очікуваного росту ефективності діяльності доти, доки персонал не стане відповідати вимогам часу, корпоративна культура – сприятливою, не складеться цивілізоване ставлення до «людського фактору» – як центру мети всередині галузі та поза нею.* (там само, с. 12). В умовах соціалізму були інші установки, економічні завдання й умови, були затребувані інші особистісні якості. Тоді, існувала своя система підготовки керівного складу, а видатний керівник – це міцний професіонал певної галузі з великим та різноманітним досвідом. Як тільки фахівця з інженерної посади або керівництва нижньою ланкою (майстер, керівник дільниці тощо) рекомендували керівником середньої ланки (начальником цеху чи заступником) його посилали на 1–2-х семестрове навчання у відповідний регіональний вуз. Наприклад, для Сумської області таким був Харківський інженерно-економічний університет (зараз ХНЕУ

ім. С. Кузнеця). Керівники вищої ланки підвищували кваліфікацію в столиці країни. Зараз спеціальне навчання ТОП-менеджменту в системі освіти України відсутнє. Вже три десятиліття історично система вищої освіти й післядипломного навчання в Україні складається таким чином, що менеджерів й ТОП-менеджерів для реального сектора економіки спеціально не готують. На сьогодні в особі керівників підприємства потрібні люди з кардинально іншими якостями і компетентностями в порівнянні із соціалістичною організацією економіки. На перше місце в діяльності керівника виходять знання, вміння й навички прийняття рішень, управління персоналом, системного підходу, економічного регулювання, психологічного забезпечення, особистісного планування (там само, 2022, с. 19, с. 22).

У 70-х роках минулого століття на початку створення автоматизованих систем управління підприємствами (АСУП) директор підприємства, його заступники, начальники цехів були перевантажені інформацією в 4-5 разів. З початком інформатизації суспільства настали часи зовсім інших підходів до ТОП-менеджменту, тому й їх підготовку має бути зовсім по-іншому організовано, де готових рішень й рецептів не може бути. Узагальнюючи вищенаведене, спробуємо набрати сукупність основних характеристик, необхідних для підготовки ТОП-менеджерів. Викладачі повинні:

1) мати досвід роботи в реальному секторі економіки, чітко знати і розуміти українські реалії;

2) добре знати об'єкт і предмет навчання;

3) розуміти менталітет слухачів та мати з ними постійний зворотній зв'язок;

4) добре орієнтуватися в місії, цілях, завданнях, проблемах тієї чи іншої корпорації, особливостях її корпоративної культури;

5) застосовувати продуктивні методи навчання (без стереотипів та заангажованості);

слухачам необхідно:

1) мати професійний досвід з тієї чи іншої спеціальності;

2) розуміти основні особливості управління персоналом;

3) бути схильними до управлінської діяльності, мати

лідерські якості, стійкість до стресів, бажання вдосконалюватися;

4) мати перспективи професійного та управлінського росту.

Таким чином для підготовка ТОП-управлінців є необхідним *проблемний, специфічний та індивідуальний* навчальний процес. Спілкування викладача із слухачами має бути демократичним, як рівного з рівним, яке мусить приносити знання й задоволення не тільки слухачам, а й викладачеві. Особливо це важливо в умовах військового конфлікту. Тут з того чи іншого питання можуть бути різні думки, особливо коли маєш справу з учасниками бойових дій. Саме в таких умовах має сформуватися креативне покоління найближчого майбутнього у ХХІ столітті.

Сталий соціально-економічний розвиток країни ефективно досягається за допомогою методів випереджального інноваційного розвитку, що реалізується за рахунок *поєднання* результатів наукових досліджень та різних видів життєдіяльності людини, так би мовити спільних дій *науки і виробництва*.

Наразі в Україні має місце недостатня кооперація між вищими навчальними закладами та інноваційними-бізнес-структурами. У той час як, наприклад, у Великій Британії 70% університетів мають власні бізнес-інкубатори. У Російській Федерації ж приблизно третина інкубаторів функціонує при державних університетах або інших освітніх закладах. Такі структури існують переважно на кошти університету, венчурних фондів, національних та зарубіжних некомерційних організацій, діяльність яких спрямована на розвиток малого підприємництва (Телетов, 2013).

Окрім зазначеного, потрібно мати на увазі, що не дивлячись на те, що хоч у порівнянні з часом УРСР кількість наукових працівників зменшилася приблизно вчетверо, в галузі освіти Україна знаходиться на 48-му місці у світі, хоч з більшості інших напрямків діяльності людини вона, на жаль, перебуває в другій сотні. В науковій галузі, а це і кількість винаходів, і кількість впроваджень, і ефективність впроваджень, і кількість наукових публікацій в загальноприйнятих у світі

наукових виданнях, Україна хоч і поступається більшості розвинутих країн Європи, Азії та Північної Америки все-таки перебуває на 43-му місці у світі, що подає надію на випереджальний розвиток у підвищенні привабливості України з погляду зовнішнього та внутрішнього інвестування як традиційних, так й інноваційних галузей української економіки (Телетов, 2021, с. 119).

Перепідлеглість національних економік силам світової економічної та фінансової глобалізації призвела до масштабних руйнівальних наслідків: деіндустріалізації, бідності, матеріальної нерівності, міграції населення, а також все більшої боргової залежності держави й звикання до паліативної макрофінансової допомоги (Вайцекер, 2019). У дійсності переважна більшість вигід глобалізації дістається розвинутих країнам Європи та Північної Америки, а колишні соціалістичні країни та країни так званого Півдня стають жертвами неоколоніалізму та поступово перетворюються в постачальників сировини та трудових ресурсів. Втрати деяких країн Східної Європи подано у праці (Телетов, 2021, с. 122).

Отже Україна опинилася в пастці. З одного боку без потужних наукових досліджень та гідної освіти інноваційний розвиток країни неможливий, з іншого – найздібніша українська молодь, отримавши вищу освіту за бюджетні кошти, мігрує до країн золотого мільярду. З одного боку зрозуміло, що в Україні немає достатньої кількості робочих місць для людей з вищою освітою, з іншого – все збільшується прийом до аспірантур випускників ЗВО; більшість з них після захисту дисертацій, рівень яких останніми роками різко впав, хоче працювати у ЗВО, погоджуючись на неповну ставку навчального навантаження та т. ін.

З початку набуття Україною незалежності точаться дискусії зі зміни порядку одержання вчених ступенів та присвоєння вчених звань. З'явлення ступенів магістрів з науковою складовою, а також PhD докторів філософії певною мірою нівелює не тільки колишнє звання кандидата наук, а й значною мірою доктора в галузі. І дійсно, як можна називати доктором філософії людину, яка щось дослідила у фізичному процесі мікросхеми, або довела ефективність певної методології

лікування тієї чи іншої хвороби. Можна припустити, що як правило докторські дисертації, що захищалися в УРСР та певною мірою до 2010 року в незалежній Україні, були як підсумок багаторічної наукової діяльності, а дисертації, що захищаються останніми роками, здебільшого є тільки початком наукової діяльності здобувача. За кордоном так було завжди, і якщо ми приймаємо їх концепцію, то хоч би на перших порах зробили наголос на тому, що науковий ступінь доктора наук у галузі набагато значущий, ніж ступінь PhD – доктора філософії. До 1991 року вчений ступінь давав людині певні гарантії, а який сенс у захисті, коли значна частина людей «зі ступенем» не працює «в науці», не викладає тощо. Добре, коли хоч якось використовується одержаний здобувачем науковий ступінь як титул.

Пригадується такий випадок. У червні 1995 року в чудовому урочищі Климентове Сумської області на березі однієї з найчистіших річок України Ворсклі автор був одним з організаторів міжнародної конференції з розвитку масс-спектрометрії для металургійних підприємств СНД, на якій були присутніми представники України, Росії, Казахстану та деяких інших країн. При підготовці рішень та рекомендацій конференції виникло питання, кому і яку посаду записати. Про одну поважну людину з РФ, сказали, що він академік. «Так і той, і той з директорів й бізнесменів – академіки», – почувлися голоси (дійсно на той час звання академіка можна було одержати без ученого ступеня за ту чи іншу допомогу або спонсорську діяльність, прим. автора). Тоді директор Інституту чорної металургії НАН України (м. Дніпропетровськ) доктор технічних наук, професор Пилушенко Віталій Лаврентьєвич (1937–2015) зауважив: «Так він же не просто академік, яких зараз «наприймали» багато, а дійсний член Академії наук СРСР» (наприкінці 80-х років у Радянському Союзі було близько 4 тис. академіків і член-кореспондентів АН, приблизно 40 тис. докторів і до 400 тис. кандидатів наук).

Стратегічною метою створення концепції освіти та професійної майстерності має бути підхід, за якого доктор наук, професор має бути нарозхват, кандидат наук, доцент

завжди матиме роботу, інженер та кваліфікований робітник мати роботу й гідну заробітну платню і лише некваліфіковані та недосвідчені працівники, якщо не знайдуть роботу в Україні, можуть виїхати в інші країни на заробітки. Але це в теорії, а на практиці здійснити таку стратегію дуже важко.

У публікації (Длігач, 2022) є таке звернення до державної влади: *«Хочеш, державо, щоб розвивався інноваційний шлях розвитку – фінансує науку, але не через Академію наук, а через фонди та конкретні проекти. Фінансуючи освіту, зроби так, щоб люди мали стимули йти не тільки в економіку, юриспруденцію, а в математику, фізику, хімію, біологію. Утримуй тут, залучай таланти. Цим займись, державо, ось тобі й сфера для політики. А чому ж ти, державо, керуєш трьома тисячами держпідприємств? Чому ж у тебе, державо, як ми підраховали, 5,6 мільйона людей у країні отримують тією чи іншою мірою гроші з бюджету. Про шкільних вчителів потрібно сказати окремо. Там само йдеться про те, що «... Нам не потрібна така кількість вчителів. Я, наприклад, впевнений, що зараз школи мають масово ставати приватними. Звичайно, мають бути інші ціни, освіта має бути доступною і держава повинна, у тому числі давати щось на кшталт ваучерів батькам для освіти дітей, а вчителі ті, хто хоче продовжити професію, мають отримати можливість заробляти краще, стати справді вчителями, які живуть як красива модель майбутнього. Але, якщо вчитель м'яко кажучи повинен виживати, то, чому він вчить? Виживанню? Вчитель має бути вільним, вчитель має вчити мислити, він має нав'язувати не патерналістські моделі, а відкриті. Для цього він сам повинен мати щасливе, гарне, досить забезпечене життя. Тому держава має надати таку можливість вчителю». З останнім, безумовно, можна погодитись. Але як можна погодитись з тим, що «... школи мають масово ставати приватними» та «... держава повинна, у тому числі давати щось на кшталт ваучерів батькам для освіти дітей»? Про сумну долю ваучеризації на кшталт власності на частку промислових підприємств ми добре знаємо з «лихих 90-х». Думаю, вже всі побачили, що одержали українці замість безкоштовного житла або безоплатного медичного обслуговування. Наші біженці в країнах*

цивілізованої Європи вже побачили за скільки днів і тижнів потрібно записатися на прийом до лікаря, коли в Україні ще п'ять років тому можна було потрапити до будь-якого фахівця в день, коли тобі стало зле, чи викликати лікаря додому в разі, коли підвищилася температура (китайські студенти, що навчаються в Україні, досі не розуміють, що лікар може прийти додому лікувати хворого).

Зараз, певно, небагато хто пам'ятає, що у 80-х роках минулого століття вчителям підвищили заробітну плату в півтора рази, а хлопців, які працювали за розподілом в сільській місцевості, не призивали до армії (призов до лав Радянської Армії у ті часи був до 27 років, тому молода людина могла протягом п'яти років спокійно вчити сільських дітей, а потім за бажанням поїхати вчителювати до міста). Та й у 90-ті роки владою було продекларовано, що заробітна платня вчителя має бути вдвічі більша за середню заробітну платню в тоді ще народному господарстві України. Але навіть після поступової приватизації підприємств більшості працюючим на них працівникам офіційно сплачують так звану «мінімалку» (на сьогодні близько 6 тис. грн. на місяць), іншу частину заробітної плати вони отримують не офіційно, в «конвертах». Заробітна ж плата вчителя, що після закінчення педагогічного ЗВО прийшов працювати за спеціальністю, платять не тільки не 13 тис. на місяць згаданої середньої заробітної плати, а ті самі мінімальні 6 тис. грн. на місяць. Ось і йдуть навіть здібні, які хочуть працювати вчителями, випускники на роботу продавцями, кур'єрами та т. ін. Саме із-за цього падає й престиж вчительської професії й більшість студентів взагалі не передбачає в подальшому вчителювати, та й багато з них не здатна до цього. Здається, вже й вирішили питання про шкільні автобуси в сільській місцевості. Так, може, хоч наслідки військового конфлікту дадуть змогу поставити шкільну освіту на гідне місце.

Отже, шкільна освіта за 30 років значною мірою погіршилася, а вхід до Болонської системи по суті послабив право України на суверенітет у сфері освіти та науки й привів до загальноєвропейської зрівнялівки. Останнім часом українські можновладці найбільше люблять цитувати

У. Черчилля. Так хоч би згадали, що той відповів своїм «лордам» на пропозицію зменшити фінансування освіти та культури. Сподівання на подальший розвиток шкільної освіти в складі ОТГ навіть в умовах військового конфлікту мають не втрачатися.

1.2 Що і як відновлювати

*Ми починаємо відновлюватися вже зараз,
не чекаючи завершення бойових дій.
Голова фінансового комітету ВР,
доктор економічних наук Д. Гетманцев*

За словами прем'єр-міністра нашої держави Д. Шмигала: «Кабмін запускає нову економічну стратегію в умовах війни, яка не має світових аналогів і дає можливість Україні здійснити стрімкий прорив в найближчий час». Підстави для цього безумовно існують, бо в Європі Україна займає 1-е місце в Європі з доведених запасів уранових руд, які можна видобувати; 2-е місце в Європі й 10-те місце у світі за запасами титанової руди; 2-е місце у світі з досліджуваних запасів ртутної та марганцевих руд (2,3 млрд. тон або 12% усіх світових запасів); Україна 2-а за обсягами залізної руди у світі (30 млрд. тон); 3-є місце в Європі (13 місце у світі) за запасами сланцевого газу (22 трлн. куб. м); 4-е місце у світі за загальною вартістю природних ресурсів; 7-е місце у світі за запасами вугілля (33,9 млрд. тон).

Україна – важлива аграрна держава (табл. 1.1): 1-а в Європі за площею орних земель; 3-є місце в світі за площами чорнозему (25% світового обсягу); 1-е місце в світі за експортом соняшнику та вироблюваною з нього олії; 2-е місце у світі за виробництвом та 4-е місце за експортом ячменю; 3-й за величиною виробник й 4-й за величиною експортер кукурудзи у світі; 4-й виробник картоплі й 5-й виробник жита у світі; 5-е місце у світі за збиранням меду (75 тис. тон на рік); 8-е місце в світі за експортом пшениці, табл. 1.1; 9-е місце в світі за виробництвом курячих яєць; 16-е місце у світі за експортом

сиру. Отже Україна здатна задовольнити потреби 600 млн. чол. у світі.

Таблиця 1.1. Найкрупніші у світі країни-постачальники та країни-споживачі пшениці

Країна-постачальник	Обсяги у млн. тон	Відсоток від загальної кількості	Країна-споживач, обсяги у відсотках	Відсоток постачання в інші країни
Росія	85	19,5	Єгипет – 32,1; Туреччина – 16,5; Нігерія – 5,5; Бангладеш – 4,1; Пакистан – 3,9.	37,9
Канада	35	13,9	Китай – 17,9; Індонезія – 7,3; Японія – 7,2; Італія – 6,3; США – 6,0.	55,3
США	50	13,7	Китай – 13,3; Філіппіни – 11,5; Мексика – 10,8; Японія – 9,4; Півд. Корея – 5,1.	49,9
Франція	30	9,3	Аргентина – 18,7; Китай – 12,2; Бельгія – 8,9; Марокко – 8,3; Нідерланди – 7,8.	44,1
Україна	26	9,0	Єгипет – 26,4; Індонезія – 11,8; Пакистан – 10,8; Бангладеш – 6,4; Ліван – 5,2.	39,4
інші		34,7		

Тобто в цілому обсяги збору врожаїв у сільському господарстві в Україні за останні три десятиліття практично не змінилися, виробництво основних сільськогосподарських культур (зернових, картоплі, овочів, кукурудзи та соняшника)

залишається приблизно на рівні 80-х років (різко зменшилося лише виробництво цукрового буряка), як і продуктів тваринництва (незначно зменшилися кількість молока та м'яса, але збільшилася кількість яєць) та т. ін. (Телетов, 2021, с. 124). У порівнянні із сільським господарством та виробництвом харчових продуктів на сьогодні стан промисловості України набагато гірший. Ще нещодавно Україна була 1-ю в Європі за виробництвом аміаку; 2-ю в Європі та 4-ю у світі за довжиною системи газопроводів природного газу; 3-ю за величиною в Європі та 8-ю у світі за встановленою потужністю атомних електростанцій; 3-є місце в Європі й 11-те місце у світі за довжиною залізничних мереж (27,7 тис. км); 3-й за величиною експортер заліза у світі; 3-є місце у світі за виробництвом локаторів та навігаційного обладнання (після США та Франції); 4-й виробник ракетних установок у світі, експортер турбін для АЕС, титану та глини; 8-е місце у світі за обсягами експорту руд та концентратів; 9-е місце у світі за експортом продукції оборонної промисловості; 10-й за величиною виробник сталі у світі (32,4 млн. тон).

Погіршує ситуацію й внутрішня та зовнішня міграція населення України внаслідок збройного конфлікту, яка в найбільш скрутні його моменти сягала 13 млн. чол., що складає більше третини всього населення України. Отже, кількість трудових мігрантів-українців ще збільшилася. В цілому 96% українських компаній мають працівників, які виїхали за кордон. У табл. 1.2 наведено компанії країн, в яких працюють українці.

Проаналізувавши вищенаведене можна передбачити, що після завершення військового конфлікту нова інноваційна аграрно-індустріальна політика нашої держави полягатиме у зміцненні високотехнологічності агропромислового сектору, який має максимально використати останні нововведення у хімічній промисловості, сільськогосподарському машинобудуванні, відповідну елеваторну та складську інфраструктуру, систему водопостачання (відновлення малих річок, каналів, ставків тощо).

Таблиця 1.2. Відсоток компаній країн Європи, де є працівники з України (за інформацією на червень 2022 року)

Назва країни	Кількість компаній з працівниками з України, у відсотках
Польща	87
Німеччина	62
Чехія	48
Словаччина	35
Італія	31
Румунія	28
Угорщина	27
Іспанія	27
Молдова	17

Україні, окрім державних виробників, фермерських та інших невеликих домогосподарств-виробників агропромислової продукції, необхідно поновити створення кооперативних сільських господарств й забезпечити їх взаємодію з крупними торговельними мережами, що зараз користуються здебільшого імпортними продовольчими товарами. Аграрно-індустріальна політика нашої держави має створити місткий внутрішній ринок вітчизняної продовольчої продукції й підвищити частки товарів з високою добавленою вартістю, призначених для експорту. Для цього європейські країни повинні збільшити квоти на продукцію українських товаровиробників до ринків ЄС.

Держава має взяти на себе відновлення загальнодержавної інфраструктури (відбудова зруйнованих мостів, ремонт пошкоджених доріг, енерго- та газомагістралей в тому числі на основі обіцяних Заходом цільових інвестицій у державні підприємства із все більшим залученням українських підрядних будівельних організацій замість аналогічних зарубіжних компаній. На державному рівні необхідне залучення не тільки українських, а й іноземних банків, бо допомоги, яку одержить Україна останнім часом, табл. 1.3, явно недостатньо.

*Таблиця 1.3. Допомога країн світу Україні за даними
Генеральної асамблеї ООН (версія Forbes на червень 2022 року)*

Назва країни	Фінансова допомога Україні	
	в млрд. дол.	у відсотках від власного ВВП
США	45,8	0,22
Велика Британія	5,2	0,06
Німеччина	4,0	0,06
Франція	3,6	0,08
Польща	3,1	0,46
Канада	2,1	0,13
Італія	1,6	0,03
Іспанія	1,0	<0,01
Данія	0,4	0,06
Естонія	0,3	0,81
Латвія	0,3	0,72
Норвегія	0,3	0,09
Чехія	0,3	0,08
Словаччина	0,2	0,12
Фінляндія	0,2	0,05
Румунія	0,2	0,03
Литва	0,1	0,20
Португалія	0,1	<0,01
Хорватія	0,06	0,04
Словенія	0,03	<0,01

Для гарантованого відновлення країни після збройного конфлікту та її подальшого сталого розвитку, необхідна постійна міжнародна допомога на кшталт плану Маршала, за яким відновлювалася Німеччина після Другої Світової війни. Саме такий підхід країн Європи має підтвердити її бажання прийняти Україну до ЄС.

Полемізуючи з доктором економічних наук Андрієм Длігачем, якому автор в свій час давав схвальний відгук на індивідуальну монографію, а в подальшому й на докторську дисертацію, який цілком виправдано у своєму інтерв'ю, що мало чимало суперечливих відгуків (Длігач, 2022) «... розповідає про

те, як на Заході дивляться на економічну політику України сьогодні і якою вона має бути, щоб Україна змогла протистояти Росії й швидко відійти від наслідків війни після її закінчення... У нас про план Маршалла вже 8 років говорять. Це вже стало таким загальним ім'ям українських ілюзій щодо того, що прилетить чарівник у блакитному вертольоті. І це обов'язково буде добрий чарівник. Тобто у нас багато хто забуває, що чарівники бувають часто злими. Держава запропонувала програму "0-5-7-9" навіть під нульовий відсоток на час війни кредитувати бізнес. Видано понад 20 мільярдів кредитів, там цифра оновлюється. Але ж кому? Насамперед аграрним компаніям. Більшість бізнесу, які зверталися, шукали можливість отримати подібний кредит, їм було відмовлено. Відповідно Міністерство фінансів, Міністерство економіки та взагалі уряд мало б шукати зараз можливості для розморожування доступу до фінансових ресурсів бізнесу. Для цього слід було якраз переглянути норми Національного банку, дати можливості банкам легше кредитувати реальний сектор. А зараз банки отримують ситуацію, за якої банкам найвигідніше купувати державні цінні папери, ніж кредитувати реальний сектор бізнесу. Банківська ставка за кредитами суттєво зростає. Виростуть, звісно, і депозитні ставки, та й кредитні зростуть. Відповідно ті бізнеси, які якось зараз відновлювалися, знайшли можливість виплачувати хоча б відсотки, а зараз будуть 11–13 % банківські кредитні ставки, – як же брати кредити? Зростуть ставки там під 20–23% і надалі зростатимуть. Ось у чому питання» (в цьому та подальших цитуваннях даного інтерв'ю орфографію збережено).

Так, а що зробиш, коли в Україні тільки виробництво сільськогосподарської продукції ще збереглося на рівні 80-х років минулого століття й сподівання на те, щоб запобігти голоду в наступні роки тільки на нього. Та і більшість сільських працівників у порівнянні з мешканцями українських міст й містечок залишилася в країні. Сільські мешканці мудрі. Як сказав в кінці серпня 1991 року після провалу ГКЧС простий бригадир, що пропрацював у колгоспі все життя: «... Горбачов продав Радянський Союз Америці, а Кравчук Україну – Польщі». «... ми, як і раніше, чекаємо плану Маршалла. Будь

ласка. По-перше, це буде план А. По-друге, сам Захід не знає поки що ні хто може бути лідером, ні який план. Боже мій, 80 груп, кожен університет, який займається економікою у Штатах, щось теж готує, якийсь свій план, як Україна має відновлюватися. Звичайно, має бути єдиний інструмент на всіх нас. Звичайно, Україна має взяти на себе лідерство у формуванні цього запиту» (там само, 2022).

З метою реалізації такого плану необхідно, щоб прямі капіталовкладення, які йтимуть на технічне переозброєння та інші інновації, надходили саме в реальний сектор економіки. За такого підходу можна сподіватися на відтворення умови колишньої регіональної спеціалізації України відповідно до природно-ресурсного, науково-технічного та економічного потенціалів конкретної території з додаванням до них деревообробки, народних промислів, різних видів туризму та ін. (Телетов, 2011). На сьогодні цей підхід викликає певні сумніви. Відновлення нашої економіки та соціально-економічний розвиток України ні Заходу, ні Сполученим Штатам Америки особливо не потрібні. Зараз мало хто пам'ятає, що на межі другого та третього тисячоліття за президентства Л. Кучми Захід не підтримував вже готове замовлення на поставлення для країн Європи останньої моделі літака Ан, посилаючись на те, що завдяки цьому європейські країни можуть втратити до 40 тис. робочих місць, або, що колишній Державний секретар (аналог міністра закордонних справ в інших країнах світу) США Олбрайт «зірвала» кількомільярдне іранське замовлення військової техніки, в якому значну частку мали на сьогодні ледь жевріючий Сумський трубний та вже не існуючий Шосткінський пороховий заводи, що стрімголов примчала до столиці України, як нещодавно прем'єр Великої Британії Б. Джонсон після візиту до Києва глав трьох найпотужніших у ЄС країн: Німеччини, Франції та Італії, й запропонувала замість випуску складної виробничо-технічної продукції розвивати ... малий бізнес. Тим більше, що на кінець першого півріччя 2022 року Україну покинуло більше 7 млн. чоловік (до Польщі виїхало близько 4 млн., до Російської Федерації – 1,5 млн, до Німеччини – 700 тис.). На кінець 2021 року в Україні мешкало 35 мільйонів.

«Для виробничого бізнесу в Україні виникли суттєві складнощі, бо пільги для імпортних продуктів негативно позначаються на українських товаровиробниках. Нерівна ситуація виникла на багатьох ринках. Це викривлення потрібно, звісно, виправляти. І робочі групи це також обговорюють. Далі це питання експорту, логістичних коридорів палива. Це все у короткому горизонті. А у довгому горизонті ми стикаємося з нашим улюбленим українським завданням: яку країну ми будуємо? Країну, яка виконує соціальні функції, які не відповідають економіці, тобто ми намагаємося віджати бізнес максимально для того, щоб потім перерозподілити половину ВВП через різні інструменти державного бюджету. Або ми будуємо ліберальну економіку, де ми знижуємо частку держави в економіці, даємо можливість бізнесу перезапускатися. Поки що все йде до того, що податки треба підвищувати, бізнес треба контролювати, бо це недолюдки, які не сплачують податки. Добре, що в економічній групі немає такої логіки, але боюся, що в результаті це все одно стає державною політикою, хоч би як ми намагалися на рівні експертної спільноти обговорювати, що немає іншого шляху, окрім як лібералізувати економіку. Ну, це ж просто безглуздо намагатися доїти корову, яка напівдохла. Нагодуйте на початку, погодуйте. Потрібно відпустити її трохи поїсти, а потім доїти. Те, що ви видоюєте, це давно не молоко, це вже кров остання» (Длігач, 2022).

Поважаючи цю думку, належить сказати, що історія ще не знає прикладів, коли під час військових конфліктів економіка країни рухалася до лібералізації, бо заграючи перед бізнесом, який вкладатиме гроші лише в окремі галузі економіки, країна кине напризволяще більшість своїх простих громадян, які найбільше страждають під час ведення військових дій. В першу чергу потрібно дати пенсіонерам, інвалідам, безробітним необхідний мінімум, бо принаймні не з їхньої вини виникають військові конфлікти.

Ну, реально виходить так, що бізнес не має оборотних коштів, ресурсів для запуску нових проектів, ми можемо говорити в одному горизонті про відновлення того, що лежить, а з іншого боку ми зараз повинні говорити про модернізацію,

запуск індустріальних парків, про створення кластерів нових. Нам не треба намагатися просто старий бізнес якось перезапустити. Не в металургії, не в хімії, не в агросекторі. Нам треба насамперед думати про те, як зараз будувати те, що називається "valuated" бізнес із доданою цінністю. У нас логістика не може перевезти 130 мільйонів тонн того, що виробили у металургії, агросекторі та решті. Це потрібно, звичайно, упаковувати в компактніші продукти, але з більшою доданою цінністю. Перевозити менше, але заробляти на цьому значно більше. Умовно кажучи, перевозити не м'ясо, а ковбасу, не пшеницю, а тверді спагетті. Навіть в ІТ-секторі. Ми багато обговорюємо трансформацію айтишного ринку. Там одна з таких ключових суперечностей у тому, що в агросекторі ми експортуємо близько 80% сировини, а 20% готової продукції. А ось в ІТ-секторі ми 93% експортуємо сировини, тобто сирих мізків. Це так званий аутсорсинг, і лише 7% – це продуктовий бізнес. Тому там, звичайно, радикальніше треба підходити. Не за рахунок того, що вбиватиме аутсорсинг. Ні звичайно. Просто розвивати продуктовий. Але, до речі, багатьох з тих, хто розуміє інакше, "треба вбити" (там само, 2022).

Отже, у держави має бути стратегічне бачення, які напрямки розвитку науки, бізнесу, виробництва потрібно підтримати в першу чергу, який в будь-якому разі «впливе» самостійно, а тим, що не зможе вижити самостійно, можна і знехтувати: капіталізм же. Зрозуміло, що перебороти тенденцію, що склалася за результатами воєнних дій, можна лише завдяки створенню в сільській місцевості нових напрямів людської діяльності, як то побудова перероблювальних виробництв, розвиток оздоровчого та зеленого туризму, проведення відповідних спортивних змагань тощо, що має вагоме соціально-економічне значення для сільського населення. Інакше повернути населення, яке виїхало за кордон внаслідок збройного конфлікту в 2022 році навряд чи вдасться. Саме тут для початку власної справи потрібні пільгові кредити, значні спонсорські кошти тощо. Під час військового конфлікту ще раз було підтверджено, що бізнес, орієнтований на місцеві сировину та напівфабрикати, виявився в кращому становищі за торговельні мережі, які використовують довгі логістичні

ланцюжки. Наприклад, всеукраїнська мережа АТБ у березні-квітні 2022 року змушена була скоротити кількість своїх торговельних точок до мінімуму, а місцеві короткі ланцюжки *ферма – магазин – покупець* дали змогу мешканцям міст протягом двох місяців мати основні харчові продукти: хліб, молоко, м'ясо, яйця та деякі інші.

Важливий момент це, який становить суттєву суперечність, чи має держава сприяти розвитку певних сфер економіки, сфер бізнесу, індустрії чи лібералізувати загалом економіку. Моя позиція однозначна – завдання держави не стимулювати окремі галузі, а перетворити всю країну, всі її території на території свободи для бізнесу, дерегуляції, податкової реформи, мінімізації податкових перевірок, інспекцій. Все це має бути об'єднане в один і, швидше, заявний аналітичний принцип, а не тотальні перевірки, що викликають корупцію. Звісно, прозорі митниці. Все це має перетворити всю Україну, всі індустрії в Україні на індустрії, що розвиваються (там само, 2022).

Про митниці, безумовно, вірно й народ України давно чекає на реіндустріалізацію. Але чи не видно нам, що, у лібералізованих країнах Африки, Південної Америки, Азії за десятки років не створили підприємств, на яких випускають ракети, як на Дніпропетровському «Південному машинобудівному», вироблюють електронні мікроскопи та мас-спектрометри, як на колишньому Сумському заводі електронних мікроскопів ім. 50-річчя ВЛКСМ – ВО «Електрону» – АТ «СЕЛМІ», будують авіаносці, як на Миколаївському суднобудівному та ін.

А от сказати, що обов'язкове майбутнє України – це ІТ, агросектор, що перетворюється на food чи металургія, чи оборонно-промисловий комплекс (ОПК), це безглуздя. Тому що насправді всі прориви, весь розвиток знаходиться на стиках. Можливо наш виклик – це біотехнології, можливо це цифровізація в хімії, можливо це машинобудування, можливо це будівельні матеріали, нові будівельні матеріали. А може Україна має бути головним постачальником продуктів та інгредієнтів, наприклад, для харчової промисловості Африки або Близького Сходу. Чому держава має вирішувати, чим має

займатись бізнес, ось у чому для мене питання (там само, 2022).

І знову не зовсім вірно. З підтримкою ІТ-технологій і аграрного сектора Україна здатна вижити вже зараз (кілька місяців у світі точиться боротьба за вивіз зерна з України, а найбільш гарячкувати голови Європи та США взагалі вважають, що із-за цього може статися голод в Африці, Азії тощо, хоч існує й інша думка – Україна виробляє менше 5% світових обсягів зерна, але має сплачувати за поставлену колективним Заходом зброю саме зерном, поставки якого затримуються, а виходячи з сумнівів повноцінного врожаю в 2022 році, можуть взагалі не поступити). Що ж стосується біотехнологій, цифровізації в хімії, створення нових матеріалів, то держава має підтримати наукові дослідження в цих напрямках, а якщо є позитивні результати – вирішити, що зможе бізнес зробити самостійно, а в чому потрібно йому допомогти.

Це теж міф, що Захід не хоче в Україні бачити конкурента, тому не даватиме грошей для розвитку бізнесу та чогось подібного. Будуть. Всі розуміють чудово, що краще мати сильну економіку в Україні та дати можливість Україні самій протистояти агресії і навіть як вітриною демонстрації розвиненого суспільства, як альтернативою російському теж Україна буде. Так ось американці дуже багато займаються благодійністю. Тому що у них така кількість надлишків, тому що у них така величезна економіка, що, за великим рахунком, їм і світ інший не потрібний. 80% американського ВВП генерується всередині за рахунок внутрішнього ринку. І навіть якщо вони весь експорт втраять, імпорт втраять, то це лише 20% ВВП. Вони продовжуватимуть існувати на своєму острові, і у них все буде добре. До цього нам потрібно прагнути такої самостійності, але самостійність починається з фантазії (там само, 2022).

На жаль, це не міф, а реальність. Вітриною розвиненого суспільства здебільшого «роблять» лише одну країну, останнім прикладом якої є Польща, або взагалі анклав, на кшталт Західного Берліну у другій половині минулого століття. Хай Захід доведе, що хоче зробити Україну альтернативою російського суспільства, списавши, наприклад, всі борги Міжнародному Валютному фонду (МВФ). Тут справа в іншому,

США, наприклад, не терплять великих країн. Ніколи Сполучені Штати не підуть на розвиток в Україні чогось «серйозного», як це було в часи СРСР, коли саме планова інноваційна економіка дала такий розвиток Україні, що ще 30 років тому такі відомі світові фінансові структури, як «Дойче Банк», ставили її на перше місце за перспективами розвитку у порівнянні з іншими колишніми республіками Радянського Союзу (Телетов, 2019, с. 30). Окрім цього, США, певно, добре засвоїли урок, що внаслідок інноваційної підтримки Китаю у 1980–2000-х роках, знову ж таки з метою нацькування його на СРСР, з 2010-х років вони отримали такого потужного конкурента, з яким вже практично програли боротьбу за Азію, а тепер бояться програти боротьбу ще й за Африку.

Й зовсім вже не зрозумілий посил про те, що якщо США «весь експорт втратять, імпорт втратять, то це лише 20% ВВП. Вони продовжуватимуть існувати на своєму острові, і у них все буде добре». Здавалося, що так і було в другому за ВВП Радянському Союзу, експорт-імпорт якого у в середині 80-х ледь замикав десятку. США стоять на смерть за кожен відсоток свого експорту-імпорту, наприклад, що вони тільки не робили нещодавно для просування свого скрапленого газу до Європи.

Ось з чим можна погодитись, з (Длігач, 2022), так це з тим, що в Україні *«підприємців та винахідників повно. А в нас взагалі єдина країна в Центральній Європі, яка може будувати ракети. Давайте їх будувати, що нам заважає? У нас є ще поки що навіть інженери. Ми маємо супер будівельні технології. Мене завжди смішив той факт, що, наприклад, українські будівельники доріг із їхніми технологіями виграють тендери у аналогічних європейських фірм, наприклад, в Африці. Чому в Україні ми програємо туркам, наприклад? І так практично у кожній сфері. Конструкторські бюро, які проектують гелікоптери: переважна більшість вертольотів та катерів, які виробляються китайськими та європейськими компаніями, спроектовані в Україні. Ну, коротше, у кожній сфері таке. Винахідників у нас повно, тільки ми не вміємо перетворювати це на патенти та бізнес-ідеї. Щоб ви не говорили, що це Васюки, ми навіть спеціально зробили дослідження. Українські патенти, тобто патенти українців, найдорожчі у світі, і*

виявилося, що в тій самій Tesla дуже багато українських винаходів, у Apple, Samsung та іншої купи компанії у світі використовуються українські патенти. Але тільки вони працюють, ці українські патенти, не на українські продукти, а поза Україною і там вони коштують сотні мільйонів доларів».

Тут не обійтися без фінансування інноваційних бізнес-структур за рахунок допомоги інших держав (фондами Європейського Союзу та капіталовкладень приватного бізнесу), як, наприклад, зроблено для Литви, для якої щорічно передбачено виділення значної суми коштів для розвитку інноваційних бізнес-структур, планується впровадження 5 інтегрованих науково-освітніх та підприємницьких центрів, що за аналогією називають «силіконовими долинами». В історії Литви це найбільший за масштабами й розміром капіталовкладень проект синергії бізнесу та науки, що передбачається реалізувати (Телетов, 2021, с. 105).

1.3 Інноваційні засади відновлення соціально-економічного стану країни після завершення збройного конфлікту

*Ми з партнерами готові разом відкривати перспективи розвитку й користуватися можливостями зростання, щоб внести гідний внесок у поглиблення глобального співробітництва з метою розвитку і формування співтовариства єдиної долі людства.
Лідер Китаю Сі Дзінпінь*

Як відомо, останнім часом економіка України все більше спирається на експорт сировини, продуктів первинної обробки та сільського господарства, проте, за умов обмеженості готових для експортування запасів сировинних ресурсів в Україні, експортні можливості країни поступово зменшуються та у перспективі не зможуть слугувати гарантованою основою економічної стабільності (Телетов, 2013). Разом з тим

поглибилися регресійні процеси, поступово знижується частка реалізованої інноваційної продукції у зв'язку з прискоренням інноваційним розвитком та посиленням впливу основних гравців міжнародних ринків на світову економіку в цілому. Приватизація підприємств не дала бажаного для країни результату, технологічний розвиток національного виробництва все більше залежить від іноземних інвестицій та інтелектуальної продукції інших держав, а тепер ще й військовий стан. Для відновлення економіки стимулювання інноваційної та науково-технологічної діяльності національних підприємств є очевидним.

На сьогодні у промисловості України ледь жевріють літакобудівна, суднобудівна, машинобудівна, приладобудівна та інші високотехнологічні галузі. Якщо азійські країни купуватимуть літаки на кшталт раніше вироблюваних Анів у Києві та Ту- в Харкові на авіаційному заводі «ХАЗ» (за радянських часів ці два українських літакобудівних гіганти разом випускали близько 250 Ту-134 та Анів різних моделей щорічно (Телетов, «Напрямки розвитку маркетингу в сучасній Україні», 2021, с. 22); у Миколаєві – судна, як, наприклад, авіаносець, який Китай як основу для плавучого розважального центру купив на підприємстві усього за \$ 128 млн. й доробив, створивши третій авіаносець у своїй історії; в Сумах – газоперекачувальні станції машинобудівного об'єднання СМВО (Єпіфанов, 2015) (його досі називають «завод Фрунзе», він витримав лихі 90-ті, хоч кількість працюючих на ньому скоротилася з 24 тис. у 1991 році до 14 тис. у 2013; оскільки споживачем до 90% продукції була РФ, з 2014 року тодішній президент України Порошенко особисто заборонив постачати вироби для неї, зараз на підприємстві працює до 4 тис. чоловік з неповним робочим тижнем), то подальша перспектива розвитку промисловості є. Якщо ж країна вироблятиме продукцію, яка практично без переробки становитиме сировину для промисловості, то й будемо підтримувати не тільки «західну», але й «східну» економіку та ніколи не виберемося з економічної кризи. Так і не запрацювали в Україні технопарки, бізнес-інкубатори, технологічні парки, технополіси (М. Портер, 1993, А. Мазур, Современные, 2000, Д. Лук'яненко, 2006), що

покликані розвинути інноваційне підприємництво (особливо підтримати застосування наукомісткого виробництва), прискорити співробітництво між науковим та виробничим секторами, залучити фінансові ресурси у інноваційну сферу. В умовах глобалізації світових економічних процесів та посилення світового конкурентного протистояння головним завданням діяльності таких структур є сприяння розвитку національних економік, регіонів, територій, галузей, окремих підприємств шляхом посилення та стимулювання плідної ефективної співпраці науки підприємництва та виробництва й відбір ключових етапів реорганізації економічної сфери, що мають найбільший вплив на становлення інноваційного процесу.

У світовій практиці набула розвитку особлива форма організації процесу «наука – виробництво – споживання» – *індустріальні парк*. Деякі з вчених-практиків, в тому числі кандидат економічних наук доцент В. Борзунов, колишній начальник відділу АСУП, заступник генерального директора з економіки Сумського ВО «Хімпром», а в подальшому заступник мера міста, зазначають: *«У більшості випадків створення індустріальних парків в Україні пов'язують із певними пільгами в оподаткуванні, кредитуванні, використанні ресурсів. Не заперечуючи корисність такого підходу на стартовому етапі, вважаємо, що цінність індустріальних парків у застосуванні моделей розвитку, отриманні більш високої додаткової вартості при використанні інноваційних технологій та кумулятивного ефекту. Індустріальні парки мають бути орієнтовані на:*

1. *Проектування технологій майбутнього.*
2. *Створення взаємозалежних виробництв.*
3. *Створення єдиної енергетичної бази.*
4. *Мінімізацію відходів виробництва та їх переробку.*
5. *Створення єдиної системи логістики.*
6. *Створення єдиного консалтингового центру.*
7. *Створення єдиної системи соціального забезпечення.*
8. *Використання принципів приватно-державного партнерства»* (орфографію збережено, прим. автора).

До індустріальних парків належать *технологічні парки* (технопарки), основна мета створення яких полягає в

досягнення тісного територіального зближення між необхідною для наукових досліджень матеріальною базою, яка належить промисловому виробництву, та людським компонентом наукового потенціалу (Телетов, 2013), *технополіси* – невеличкі населенні пункти, в яких розташовані наукові і науково-виробничі комплекси та невеликі за розмірами промислові компанії, які об'єднані зацікавленістю у появі нових ідей та якнайшвидшої їх комерціалізації, та в яких здійснюється тісне співробітництво між академічною наукою, підприємцями, місцевими і центральними органами влади.

На сьогодні на відміну від позитивного закордонного досвіду *бізнес-інкубаторів*, де існує тісна кооперація між вищими навчальними закладами та інноваційними бізнес-структурами, українські є неприбутковими організаціями й не спроможні надати допомогу, яка в майбутньому принесе прибуток становленню інноваційного підприємництва компанії, фірмі, установі. Виходячи з цього в червні 2022 року Верховна Рада України ухвалила законопроекти, які передбачають низку податкових і митних пільг для індустриальних парків.

Оскільки після початку військових дій значної кількості підприємств просто не існує, а будівництво принципово нового науково-виробничого комплексу потребує, по-перше, дуже великих асигнувань, по-друге, пошуку і виділення значної території у межах міста під можливу забудову, по-третє, відволікання значної кількості трудових ресурсів, так необхідних для відбудови зруйнованих міст і селищ, доцільним є розгляд можливості використання існуючих, але у силу різних причин вже не працюючих підприємств та науково-виробничих комплексів у менш постраждалих від військових дій містах.

Іншою сучасною економічною категорією є *кластери* – група близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які разом діють у підприємстві певного напрямку, характеризуються спільністю видів діяльності й взаємодоповнюють один одного. Кластерні системи на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих складових національних економік в умовах світової глобалізації та посилення гострої

конкурентної боротьби на міжнародному ринку між економічно розвинутими країнами та компаніями. У цій боротьбі переможцями стають держави та міжнародні корпорації, які знають яким чином трансформувати інноваційні ідеї у кінцевий продукт, швидше за інших та з найменшими витратами пройти скрізь цикл *наука – виробництво – збут* (Телетов, 2011).

Провісниками кластеризації економіки в Україні в середині ХХ-го століття були *артілі* [фр. *artel*] – різні види об'єднання громадян для спільної громадської діяльності (Новейший, 2003, с. 83) та створені наприкінці 70-х років виробничі та науково-виробничі об'єднання. Тоді із підприємств-виробників промислової, в тому числі виробничо-технічної продукції (засобів виробництва), було створено науково-виробничі, проектно-виробничі та виробничі об'єднання, метою яких було швидше й ефективніше впроваджувати новітні ідеї, конструкторські розробки та інноваційні технології у виробництво, а невеличкі промислові підприємства, що належали до легкої, харчової та інших аналогічних галузей, реформовано у так звані виробничі об'єднання з метою насичення місцевих ринків товарами широкого вжитку.

Зрозуміло, що промислові підприємства, що випускають товари виробничо-технічного призначення та складні товари широкого вжитку найважче «кластеризувати», бо навіть ті з них, що належать до однієї галузі регіону, виробляють, як правило, різні товари. Сукупність підприємств-виробників матеріалів та напівфабрикатів «кластеризувати» легше, бо продукція, що відрізняється за видом, типорозміром та сортаментом тощо легше піддається групуванню. Ще простіше провести кластеризацію у сільському господарстві, де зокрема запропоновано «визначити потенціал створення економічних кластерів у окремих підгалузях аграрно-промислового комплексу (АПК), націлених на розвиток замкнутого високотехнологічного агропромислового виробництва та на створення екологічно чистої конкурентоспроможної продукції, розробити механізми розвитку та підтримки кластерних структур» (Телетов, 2019). Тому на сьогодні з метою відновлення частково зруйнованого господарства кластеризація

доречніша між аграрним, виробничо-збутовим і пакувальним виробництвом, складськими організаціями та установами, що займаються обробкою продукції, яка разом з усіма видами послуг, як правило, споживається в конкретному регіоні, на рівні обласних центрів, міст, містечок й об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Ліквідація багатьох промислових підприємств внаслідок багаторічної руйнації промисловості та проведення військових дій дає підстави змінити концепцію кластерної політики в країні. Має смисл переглянути взаємодію окремих галузей (оборонної промисловості, машинобудування, приладобудування та деяких інших та підприємств, компаній, установ) для переформатування та організації їх спільної діяльності. Нові кластерні організації та форми взаємодії в окремих галузях створюють такі внутрішні та зовнішні конкурентні переваги їх учасників (підприємств, фірм, установ), які виводять галузь в цілому на новий, значно вищий рівень конкурентоспроможності. Створюючи кластери підприємства, фірми, установи, вступають в довготривалі взаємовигідні партнерські стосунки (ДВПС), спочатку координують зусилля заради відновлення втраченої під час військових дій стабільності на ринку, а потім передбачають поступово домагатися його (кластеру) розширення, збільшення обсягів виробництва продукції, удосконалення соціально-економічної інфраструктури населених пунктів, у яких вони розташовані.

На наведені інноваційні структури можна покласти низку таких функцій:

1) сприяння розвитку та підтримка інноваційного підприємництва у тому чи іншому регіоні України;

2) розвиток міжнародного та вітчизняного співробітництва у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності;

3) сприяння залученню іноземних інвестицій на конкретний об'єкт, а не «взагалі», як це робиться на поточний момент;

4) створення нових видів інноваційних продуктів, здійснення заходів щодо їх комерціалізації; організація та забезпечення виробництва наукомісткої, конкурентоспроможної продукції, що сприйматиметься внутрішнім і зовнішніми

ринками інноваційної продукції;

5) залучення науковців та працівників аспірантів, студентів й випускників вищих навчальних закладів регіону до розроблення та виконання інноваційних проектів;

6) організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, необхідних для розроблення і реалізації інноваційних проектів;

7) інформаційно-методичне, правове та консалтингове забезпечення інноваційних структур з боку держави та міжнародних партнерів.

Зрозуміло, що для відновлення роботи підприємств, фірм, установ з метою поліпшення соціально-економічної ситуації в рамках кожної території (особливо в сільській місцевості та невеликих міських населених пунктах) необхідно відкривати підприємства, фірми, установи і створювати нові робочі місця. Сподівань на прихід великих закордонних інвесторів тут небагато. Тут необхідна підтримка державних адміністрацій, громад обласних та районних центрів, мерій міст та ОТГ. Наприклад, *в обласному центрі внаслідок подорожчання та зменшення кількості паливно-мастильних матеріалів на заправних станціях виникла проблема із привозом пасажирів до місця роботи, навчання, дачних поселень тощо місцевим транспортом: його не вистачає. Один з приватних перевізників пропонує в зручний для пасажирів час виїжджати на маршрут. Але існуючий на цьому маршруті перевізник не зацікавлений у цьому (йому вигідніше возити людей у переповненому транспорті, дарма, що багато хто змушений йти пішки, ловити «попутки» тощо) й застосовують для запобігання конкуренції некоректні, а то й кримінальні вчинки. Місцева влада має вирішувати такі питання на користь громади та чесного бізнесу.* Диспропорцію соціально-економічного стану між регіонами країни та територією регіону, що виникла за результатами військових дій можна зменшити завдяки концентрації зусиль центральної та місцевої влади відповідно, діяльності громадських, волонтерських організацій та безпосередньо населення, що проживає в ньому.

За приклад можна взяти *гуманітарну допомогу населенню на доступних територіях під час військових дій. Тут, як*

державні органи, так і волонтерські й громадські організації спрацювали вправно. За два місяці було надано продуктові набори спочатку категорії «дітей війни», потім інвалідам, а потім людям похилого віку за принципом «75+». Допомогу в кожному місті роздавали протягом кількох днів в багатьох пунктах одночасно, черги були невеликі й під час оформлення документів волонтери діяли вміло без зайвого бюрократизму. Кількість скарг виявилася мінімальною.

Наступним етапом відновлення економіки України після завершення військового конфлікту має стати перехід до стратегії сталого розвитку. Під *сталим розвитком* країни розуміють баланс інтересів економічного, соціального, демографічного, екологічного та духовного напрямків розвитку та конкурентоспроможність країни в умовах п'ятого та шостого технологічних укладів та якості життя населення на рівні розвинених країн. Адаптуючи до умов сьогодення наведене у (Телетов, 2021, с. 140–141) визначимо, що необхідно зробити для впровадження такого розвитку:

1) забезпечити мир на території України через вибір *геополітичного позиціонування* України в новому світовому устрої, як нейтральної держави, або члена НАТО, або ін. за домовленістю з основними світовими політичними гравцями: Євросоюзом, США, Китаєм;

2) вибрати *геоекономічне позиціонування* України як сполучної ланки між Європою і Азією за моделлю спільного сталого розвитку країн Євразійського континенту, з використанням унікального транзитного потенціалу України в глобальних проєктах;

3) здійснити розроблення проєкту *економіки майбутнього* з урахуванням виведення бізнесу з тіні за рахунок заміни всіх діючих податків на єдиний для всіх суб'єктів податок на доходи і пакета регулюючих податків (ренти, мита, акцизу, екологічного податку), що забезпечить поступове зростання макроекономіки та доходів населення;

4) завершити *адміністративну реформу* та *децентралізацію* (передачу з центру в регіони) управління в країні – для комфортного проживання на території України груп населення різної ментальності, різних національностей, різної

віри;

5) сформувати *самодостатні ОТГ, райони, регіони* на принципах управління взаємопов'язаними територіальними кластерами (соціально-економічного партнерства, балансу інтересів і солідарної відповідальності бізнесу та територіальної громади за сталий розвиток території і якість життя населення);

6) у менш постраждалих від військових дій містах доцільно створити *інноваційні структурні форми* (індустріальні парки: технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори) з метою раціональнішого використання наявного виробничо-наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень та їх впровадження на вітчизняному і закордонних ринках;

7) сформувати *нову еліту і владу* як представників територіальних громад, що мають вивести створені в рамках діючих районів та областей ОТГ на рівень самодостатності в процесі реалізації стратегії сталого розвитку.

Таким чином, у розділі підтверджено, що до першочергових напрямків відновлення соціально-економічного стану країни після збройних конфліктів можна віднести інновації в техніко-економічній, індустріальній, аграрній та науково-освітній діяльності.

Певні сподівання існують завдяки створенню бізнес-інноваційних структур, які починають входити у вітчизняне економічне середовище. В певних регіонах країни вже набутий практичний досвід у вирішенні локальних та регіональних ринкових проблем за рахунок залучення до цього процесу як державних організацій, вищих навчальних закладів, колишніх дослідницьких та проектних інститутів, так й підприємств малого та середнього бізнесу. Здебільшого такі структурні одиниці створюються за підтримки місцевих органів влади та держадміністрацій, іноземних інвесторів, приватного бізнесу. Доцільно створити індустріальні парки (технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори) з метою раціональнішого використання наявного виробничо-наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень та їх впровадження на вітчизняному та

закордонних ринках у менш постраждалих від військових дій містах.

Руйнація багатьох промислових підприємств внаслідок загальної багаторічної деградації промисловості та проведення військових дій дає підстави переглянути концепцію кластерної політики в країні. Нові кластерні організації та форми взаємодії в окремих галузях створюють такі внутрішні та зовнішні конкурентні переваги їх учасників (підприємств, фірм, установ), які виводять галузь в цілому на новий, значно вищий рівень конкурентоспроможності.

Стратегічною метою створення концепції освіти та професійної майстерності має бути підхід, за якого доктор наук, професор має бути наррозхват, кандидат наук, доцент завжди матиме роботу, інженер та кваліфікований робітник мати роботу й гідну заробітну платню і лише некваліфіковані, неосвічені та недосвідчені працівники, якщо не знайдуть роботу в Україні, можуть виїхати в інші країни на заробітки. Але це в теорії, а на практиці здійснити таку стратегію дуже важко.

У порівнянні з системою одержання вчених ступенів та присвоєння вчених звань в УРСР появлення ступенів магістрів з науковою складовою, а також PhD докторів філософії певною мірою нівелювало колишні звання доктора та кандидата наук. Захищені останніми роками дисертаційної роботи здебільшого є не підсумком багаторічних досліджень, а тільки початком наукової діяльності здобувача, як і було завжди за кордоном, і якщо ми приймаємо їх концепцію, то необхідно зробили наголос на тому, що науковий ступінь доктора наук у галузі набагато значущий, ніж ступінь PhD – доктора філософії.

Доведено, що однією з головних причин можливої неефективної діяльності того чи іншого економічного об'єкту є ТОП-менеджмент, в діяльності якого на сьогодні на перше місце виходять знання, вміння й навички прийняття рішень, управління персоналом, системного підходу, економічного регулювання, психологічного забезпечення, особистісного планування. Тому для підготовки ТОП-управлінців є необхідним проблемний, специфічний та індивідуальний навчальні процеси. Спілкування викладача із слухачами має бути демократичним, як рівного з рівним, що має приносити

знання й задоволення не тільки слухачам, а й викладачеві. Стратегічною метою є підготування креативного покоління найближчого майбутнього у XXI столітті.

Отже надія на відновлення національної економіки країни після позитивного для України закінчення військового конфлікту на принципах інтелектуально-інноваційного сталого розвитку пріоритетних напрямків цілком реальна.

Подальші дослідження як в економіці, так і в політиці, що, як відомо, є продовженням економіки, мають бути присвячені тому, як можна запобігти виникненню військових конфліктів, головною метою яких (досліджень) є пояснення парадоксу – чому політичних лідерів, які доводять країну до військових дій, шанують набагато більше, ніж тих, що заздалегідь відвернули конфлікт хоч і з деякими незручностями для держави, але не допустили загибелі людей – головної цінності країни.